

Наталія Лашук

МАСОНСТВО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В АНГЛОМОВНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена висвітленню проблеми масонства Російської імперії в англомовних історіографічних студіях кінця ХІХ – початку ХХІ ст., втілено спробу виділити основні етапи вивчення російського масонства англомовним конклавом зарубіжних дослідників. Зроблено висновки про характер і рівень дослідження проблеми масонства Російської імперії англомовними науковцями кінця ХІХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: англомовна історіографія, масонство, Російська імперія.

На сьогоднішній день в умовах глобалізації та швидкої інформатизації світового суспільства українська історіографія переживає суттєві методологічні зрушення, які супроводжуються активним розвитком вітчизняних шкіл історіописання, впровадженням досвіду зарубіжних методологічних інновацій. У такому ракурсі англомовна історіографія російського масонства дає змогу проілюструвати концептуальні та методологічні трансформації упродовж певного періоду на прикладі конкретної історичної проблеми зарубіжними дослідниками, виявивши як здобутки, так і прогалини та «білі плями» в дослідженні питання російського масонства корифеями американського та європейського наукового простору.

Мета статті полягає у тому, щоб систематизувати в повному обсязі англомовну історіографію кінця ХІХ – початку ХХІ століття щодо проблеми масонства Російської імперії, схарактеризувати основні етапи вивчення зарубіжними дослідниками питання російських масонських лож, проаналізувати ступінь дослідження історії масонства в англомовній історіографії, яка охоплює широкий тематичний спектр досліджень, включаючи національну різнобарвність, політичний та методологічний аспекти.

Радянська історіографія проблеми масонства Російської імперії, яка розвивалася під впливом марксистсько-ленінської парадигми, не надавала особливого значення західноєвропейським та американським історіографічним студіям. Англомовна історіографія зазначеної проблеми лапідарно розглядалася провідними російськими масонознавцями на початку 1990-х рр. в контексті вивчення проблеми «вільних каменярів» на теренах імперії (наприклад, в історичних студіях В. Брачова, С. Карпачова, С. Аржанухіна та ін.). Пострадянська російська історіографія, незважаючи на інтерес до масонського питання, досі не представила комплексних історіографічних оглядів зарубіжного історіописання з цієї теми.

Джерельну базу дослідження складають власне наукові праці англомовної історіографії кінця ХІХ – початку ХХІ ст., на підставі яких можливо простежити динаміку концептуальних та методологічних особливостей вивчення масонського питання Російської імперії. Критерієм відбору джерел стали принципи автентичності, тематичності, повноти та актуальності інформації. За жанровою ознакою джерельну базу складають: публіцистичні розвідки, монографічні дослідження, статті, рецензії, огляди. Таким чином, представлена джерельна база є достатньо репрезентативною для реалізації поставленої мети й завдань даного дослідження.

Що стосується початку ХХ століття, можна говорити про конкурування з боку

© Лашук Наталія Василівна – аспірантка кафедри всесвітньої історії Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

європейських та американських наукових центрів. Порівнюючи цей тандем, слід зазначити, що розпочала гонитву наукових здобутків з приводу дослідження братства «вільних каменярів», включаючи й Російську імперію, Великобританія в останній третині XIX століття в особі ірландського публіциста Г. Діллона, який став відомим в історіографічному колі завдяки пропагуванню теми масонської війни проти християнської цивілізації.

Папа Римський Лев XIII навіть профінансував переклад італійською найвідомішої книги Г. Діллона «Війна Антихриста з Церквою і християнською цивілізацією» [7]. Проблематика робіт автора зводилася до теологічних, християнських та антимасонських тем. Щодо власне російського масонства, дослідник прослідкував генезу розвитку ордена «вільних каменярів», який, на його думку, перетворився у всіх країнах Європи, включаючи Російську імперію, після Наполеонівських війн в орден ілюмінатів (у тлумаченні об'єднання окультного філософського або містичного характеру, яке було в опозиції до політичної й релігійної влади). Цікаві відомості він подає про імператора Олександра I, якого вчив масон Ла Гарп і який грав важливу роль в так званому «Святому Альянсі», а також був керівником інших ілюмінатів [6, с. 77]. Такі твердження досить суперечливі й не знайшли підтримки в подальших історичних практиках. Праця автора конспірологічна за своєю суттю, направлена на захист християнських догм, однак саме з такої, слабкої за своїм історіографічним сенсом, але сильної ідеологічно, роботи почалося обговорення масонського питання в англomовному науковому просторі.

Академічний поштовх вивчення масонства, в тому числі й російського, починається з досліджень британського адепта й історика масонства Р. Гулда, який презентував короткий огляд братства на теренах Російської імперії в контексті європейського вільномулярства [11, с. 473], виклавши історичні витоки зародження братства «вільних каменярів» на теренах імперії. Автор зазначив, що появу масонства в Росії слід відносити до 1731 р., коли капітан Дж. Філіпс був призначений Провінційним Великим Майстром імперії. Через десять років його змінив шотландець за походженням, генерал російської армії Джеймс Кейт. Однак Р. Гулд оминув увагою поширення Єлагінської масонської системи, більшою мірою характеризуючи обрядову сторону російського масонства за іноземними ритуалами. Такий стан речей можна пояснити недоступністю для дослідника імперських архівів та російської періодичної преси, а також наукових видань, які, судячи з усього, автор не використовував. Р. Гулд відкрито зазначає, що посилається лише на документи Великої Ложі Англії [11, с. 475]. Робота містить описовий характер, однак, попри обмеженість джерел та порівняльний метод викладу матеріалу, вперше була зроблена спроба реконструювати історію масонства, включаючи й російський сегмент, у англomовному науковому середовищі з позицій академічної історичної направленості, не зводячи проблему до конспірологічних практик.

На початку XX ст. розпочинається розвиток американської історичної думки щодо проблеми масонства на теренах Російської імперії. Американський дослідник Б. МакКендлесс у руслі всесвітньої історії масонства згадує Росію як 8-му провінцію масонського світу. Робота суттєво схожа з «Короткою історією масонства» Р. Гулда (в якій останній виступив в якості одного з редакторів). Автор констатує, що масонство привіз капітан Дж. Філіпс, призначений Провінційним Великим Майстром в Росії та Німеччині. Однак подібні масонські ложі не можна назвати власне російськими, оскільки в їхньому складі переважали іноземні адепти «королівського мистецтва» [14, с. 20].

Концептуальний прорив методологічного викладу матеріалу з приводу фантому «королівського мистецтва» в межах Російської імперії відбувається 1908 р. з виходом ґрунтовної праці швейцарського дослідника Е. Фрідріца «Масонство в Росії й Польщі» [10]. Вперше на просторах англomовного світу російське масонство стає самостійним об'єктом дослідження. Автор акцентує увагу власне на російському і польському «королівському мистецтві», обґрунтовуючи це тим, що ці два масонські центри за своїми характеристиками дуже схожі й виступили позаурядовими опозиційними

групами, «політичними течіями» [10, с. 5]. Слід зазначити, що такий порівняльний підхід і досі повільно розвивається в сучасній російській історіографії братства «вільних каменярів», дещо трохи активніше він використовується в українській (наприклад, у монографії О. Крижановської), адже саме польські «вільні каменярі» значно впливали на українських адептів масонства. Однак, до сьогодні відсутні порівняльні та узагальнюючі праці щодо цієї проблеми. Е. Фрідріцу вдалося розширити спектр досліджень щодо проблеми братства російських «вільних каменярів» в англійській історіографії, і його праця, яка мала чітку структуру, проблематику, якісне методологічне підґрунтя того часу, сміливо можна назвати класичною для масонознавців.

У руслі російського старообрядництва розглядає масонське питання на теренах імперії англійський публіцист Ф. Конібер [3]. На відміну від своїх попередників дослідник використовує праці російських авторів, а також періодичну пресу, що значно примножує історіографічну цінність його праці. Однак мінусом дослідження стало те, що автор, використовуючи такий ґрунтовний пласт джерел, лише побіжно торкнувся питання російського масонства, характеризуючи його як секту, яка виступала опозицією до ортодоксального християнського вчення православної церкви [3, с. 341]. Дослідник доходить висновку, що саме в сектах Російської імперії, включаючи і «королівське мистецтво», слід шукати витоки і причини революції [3, с. 12]. Попри те, що автор не зміг достатньо чітко і обґрунтовано довести свою гіпотезу, його наукова праця має суттєвий історіографічний сенс як альтернативне бачення історії конкретного періоду.

1936 р. в пам'ять Р. Гулда виходить узагальнююча праця з історії масонства, що містила цілий розділ, присвячений «вільним каменярам» у Російській імперії. Робота публіцистична за своєю суттю, однак її характерною рисою стала наявність не лише російських джерел, а й критичне осмислення й використання здобутків попередників (наприклад, матеріалів з праці Е. Фрідріца) [20, с. 175].

Після революційних подій 1917 р. в Російській імперії та встановлення радянської влади значна частина прогресивної інтелігенції виїхала за кордон, у провідних центрах еміграції публікуються матеріали, що торкаються історії ордену «вільних каменярів» та їхньої діяльності на території імперської Росії. Джерела з історії російської революції (а в контексті цього і політичного масонства) опинилися в архівах провідних закордонних університетів, публікуються спогади, дослідження відомих масонів та масонознавців російського походження, таких як Б. Ніколаєвський, Н. Берберова, М. Осоргін, П. Мілюков та ін.

Майже півстоліття нагромаджувалися матеріали щодо політичного масонства в англійському науковому просторі, саме тому середина ХХ ст. ознаменувалася переходом до другого етапу вивчення російського масонства, серйозним методологічним проривом в історичних дослідженнях, що стало рушійним фактором щодо переосмислення та дослідження раніше не поставлених або ж не достатньо опрацьованих тем. Учені зосередилися переважно на проблемах імперіалізму, важливу роль зіграли й історіографічні процеси, що зробили популярною соціальну історію. Цей період у наукових дослідженнях «вільних каменярів» виявився досить цікавим і суперечливим. Після майже сорокалітнього мовчання 60-ті рр. ХХ ст. ознаменувалися відродженням інтересу до історії російських масонських лож, перш за все у англійській публіцистиці, а також розширенням кола питань з цієї проблеми, де превалує тематика політичної історії, революційних подій 1900-х рр. відносин між провідними гравцями на політичній арені ХХ ст. Етап охоплює період «холодної війни» й триває до початку 1990-х рр.

Масонознавець Б. Елкін відкрив новий етап вивчення російського масонства, опублікувавши оригінальні масонські документи початку століття [8], до того ж з'являються нові, суттєві публікації з цієї тематики Н. Сміта [17, 19] та Л. Хаймсона [12].

Як зазначає сучасний масонознавець В. Брачов, 1966 р. російський емігрант Б. Елкін опублікував у Лондоні факсиміле 11 документів зі списками членів перших масонських лож у Росії періоду 1906–1908 рр. – «Відродження» (Москва) і «Полярної

зірки» (Санкт-Петербург) [8]. Зберігалися вони в архіві Верховної ради «Великого Сходу Франції», де їх і знайшов публікатор. Поступили туди вони від російських «братів», судячи з усього, 1908 р. у зв'язку з необхідністю офіційного затвердження «Великим Сходом Франції» щойно утворених ними в Росії масонських лож. Публікація Б. Елкіна дозволила встановити імена 42 російських масонів першого, так би мовити, призиву юрисдикції «Великого Сходу Франції». Ніяких сумнівів виявлені Б. Елкіним документи у дослідників не викликають [1].

Як не дивно, саме дослідження англомовних науковців та публіцистів стали рушійним фактором для відновлення наукового інтересу до російського масонства радянською історичною спільнотою.

Ще більше наукові прагнення з боку зарубіжних масонознавців щодо феномену російського масонства позначилися в 1980-і – 1990-і роки, коли зусиллями низки дослідників (Н. Сміт, Б. Нортон) [15–19] вдалося піддати своєрідній інвентаризації джерельну базу з теми. Щоправда, на перших порах радянські історики спробували було піддати сумніву сам факт існування російських політичних адептів на початку ХХ ст., на сторінках провідних видань СРСР навіть видавалися рецензії та спростування на книги іноземних авторів. Проте вже згодом ця тема (в викривальному стосовно масонів контексті, звичайно) отримала несподівану популярність і в радянській історичній думці.

Щодо тематичної складової англомовної історіографії того часу, то широко обговорювалися проблеми, пов'язані з роллю масонів у революційних подіях початку ХХ ст. [15–19]. Н. Сміт запропонував концепцію, яка визнавала існування «масонського сюжету» в політичних подіях того часу. Взагалі, така постановка проблеми в англомовній історіографії окреслила нові завдання у вивченні російського масонства, виявлення та аналіз трансформації братства під дією історичних подій.

Детальну характеристику історії масонства, в тому числі й в політичному аспекті, Н. Сміт і Б. Нортон здійснили вже разом [18]. Треба зазначити, що автори не відходять від концепції політичного масонства, а лише більш деталізують попередні революційні події.

Отже, починаючи з середини ХХ ст. російське масонство стає самостійним об'єктом вивчення представниками західної історичної науки, які звертають увагу на його політичний та, насамперед, антимонархічний характер.

Новим етапом у вивченні масонства на теренах Російської імперії, спричинивши справжній науковий «бум», став кінець ХХ ст.: зникає політична біполярність світу, дослідники подають доволі нові, «свіжі» погляди на проблему ордену. На цьому етапі науковці певною мірою відмежовуються від вивчення історії розвитку російського масонства, приділяючи більше уваги його ролі в житті суспільства на конкретних етапах історичної дійсності, меті появи цієї організації, її трансформації під дією соціальних і політичних чинників епохи.

У праці турецького за походженням дослідника Х. Ях'ї подано досить цікавий погляд на масонську проблему. Автор вказує, що критика щодо масонського Ордену не завжди виправдана, а подекуди навіть фантастична. Свою книгу дослідник присвятив дослідженню масонства як «школи думки». Найголовнішим єднальним фактором, як зазначає автор, виступила філософія масонства, яка найкраще всього описується такими термінами, як «матеріалізм» і «світський гуманізм». Однак засновані ці філософські парадигми на помилкових припущеннях та некоректних теоріях, які автор намагається схарактеризувати. Також дослідник показав боротьбу проти масонів з боку теїстичних релігій. На думку історика, масони відігравали важливу роль у дистанціюванні Європи від релігії, а на її місці започатковували новий порядок, заснований на філософії матеріалізму і світського гуманізму. Також у цій праці читач, чи не вперше, має змогу познайомитися з масонськими системами в країнах Сходу [21, с. 11–15].

Щодо російського масонства, то він називає його революційним стосовно імперського світосприйняття, в контексті цього, автор вказав на приналежність до Братства О. С. Пушкіна та схарактеризував філантропічну та просвітницьку діяльність

«вільних каменярів» на теренах імперії [21, с. 176–178]. Однак попри узагальнений характер і спробу схарактеризувати філософські погляди масонів, автору не вдалося прослідкувати причини вкорінення філософських систем у життя консервативного православного суспільства.

Історик Р. Фагджинато [9], яка досліджувала життя і творчість М. І. Новікова, підкреслила, що сам просвітник під «ім'ям» справжнього масонства розумів «те, яке веде за допомогою самопізнання й освіти до етичного виправлення найкоротшою стежкою по дорогах християнської моралі» [9, с. 64]. Праця іспанської дослідниці, що спиралася також і на дорадянську історіографію, таки змогла розірвати колишні бар'єри і висвітлила нову сторону масонського питання. Незважаючи на те, що історик залишила поза увагою вплив масонства на життя суспільства, окрім культурницького, її робота змогла показати історію «королівського мистецтва» з нового кута зору і в цьому її неабиякий сенс.

Журналіст Л. Юрі узагальнив чимало робіт російських істориків, виділив і схарактеризував кілька проблем (масонство і церква, масонський містицизм та ін.), дав детальну характеристику не тільки масонським системам, а й усім містичним орденам (розенкрейцерство, мартинізм та ін.), які мали місце в історії Росії і впливали на братство «вільних каменярів». До того ж автор не обминув й масонські ритуали та символіку [13].

Історик Дж. Деніел пояснює складну масонську символіку, характеризує братство «вільних каменярів» як певну сектантську організацію. Першим з усіх англомовних авторів згадує сучасницю масонських містичних зібрань О. П. Блаватську, чий архів зберігається в фондах Єльського університету, та її містично-релігійні твори. Автор намагався прослідкувати, які саме події з масонського світу призвели до революційних подій 1917 р. та впливу масонства на них. Тенденційними є висловлювання щодо масонського підґрунтя комунізму. Дж. Деніел вказує, що К. Маркс був посвячений в 32-й масонський ступінь [4, с. 434], що скоріше є історіографічною профанацією заради суспільної популяризації роботи. Автор побіжно розглядає попередню історію масонства на теренах імперії [4, с. 437–442], вказує також про масонське підґрунтя повстання декабристів. До числа масонів дослідник відносить: О. Пушкіна, Л. Толстого, імператора Олександра II, О. Керенського та навіть Г. Распутіна [4, с. 443–445]. Дж. Деніел ніби підсумовує, що вся попередня історія масонських зібрань призвела до негативних революційних подій, приписуючи до масонського ордену В. Леніна та Й. Сталіна [4, с. 449] та додає на підтвердження цього серію карикатурних картин з масонською символікою. Слід зазначити, що російська історіографія не підтримує такі твердження, до того ж, як відомо, адепти масонства виступали з ліберальними думками під час революційних подій і входили переважно до партій есерів та меншовиків. Отже, такі ідеї автора, виступаючи в руслі так званої альтернативної історії, пропонують зовсім новий погляд на проблему, однак більшість з них, не підтверджена документально, так і залишається голою риторикою.

У контексті історії Російської імперії часів Катерини Великої розглядає масонське питання професор Лондонського університету, одна з найавторитетніших у світі спеціалістів з історії Росії XVIII ст., голова британської школи істориків-славістів Ісабель де Мадаріага. Монографія дослідниці є найбільш фундаментальним, заснованим на сотнях різноманітних джерел, дослідженням одного з важливіших періодів російської історії. Вже невдовзі після свого виходу книга отримала статус «класичної» праці й міжнародне визнання.

Заснована на широкому колі, перш за все, російських джерел, праця має неабияке значення як в англомовному світі, так і на теренах сучасної Росії та України. Авторка вказала, що ніде в Європі, як в Російській імперії, масонство не зіграло такої великої ролі в розвитку культурного життя протягом цілих трьох поколінь. Історик зазначила можливі причини такого стану речей: бідність і не оригінальність російської культури XVIII ст., яка по своїй суті була запозиченою; відсутність православних богословських і пієтичних творів, які б володіли достатньою науковою суворістю й емоційною глибиною, написаних доступною мирянину мовою і стилем [5, с. 829].

Авторка досить детально схарактеризувала історію масонських лож на теренах імперії, проаналізувала діяльність барона фон Рейхеля та професора І. Шварца як провідних фундаторів національного російського масонства.

Цікавий підхід до осягнення масонського феномену як форми західноєвропейської соціальної практики запропоновано у роботі американського історика Д. Сміта, яка була досить популярною в англомовному науковому континуумі [22]. Д. Сміт уперше говорить про те, що у XVIII ст. в російській суспільній свідомості сформувався образ ворога у вигляді «вільного каменяря», «фармазона». Образ масона надовго зайняв своє місце в ряді інших «ворогів» Росії – турків, французів і євреїв. Автор говорить про те, що сам масонфобський міф мав більше впливу та значущості в ході російської історії, ніж самі ложі «королівського мистецтва» на теренах імперії [2, с. 80].

Підсумовуючи, слід зазначити, що російське масонство в наукових англомовних виданнях XXI ст. отримало новий розквіт, науковці Заходу втілили якісні методологічні підходи щодо вивчення феномену «королівського мистецтва» на теренах Російської імперії, розвінчували найвідоміші історіографічні міфи як російського, так й іноземного походження з приводу конкретної проблеми.

Таким чином, вивчення спеціальної літератури з обраної теми дозволило систематизувати її кількома групами, взявши за основу проблемно-хронологічний принцип. Дослідження російського масонства в зарубіжній історіографічній парадигмі пройшло три етапи, починаючи з кінця XIX ст. та закінчуючи початком XXI ст. Розпочала естафету англійська історіографічна школа, що заклала фундамент подальших наукових практик. До початку XX ст. масонство не розглядається як окремий об'єкт досліджень. Проте з початком століття спостерігається помітна еволюція поглядів, що пов'язана з низкою причин, наведених раніше в розвідці.

Наступні кілька десятиліть породили затишся у масонознавчих розробках, мотивуючись складними зовнішньополітичними обставинами, які не давали змоги для розвитку англомовних досліджень, однак саме в цей період в західному середовищі накопичувалися нарративні джерела російських емігрантів. З початком 60-х рр. XX ст. відновлюється інтерес до масонської проблеми, спочатку в працях вихідців з Росії, а потім і в дослідженнях власне зарубіжних авторів. Характерною рисою постмодерної історіографії був науковий «бум» у вивченні масонського питання, дуже багато праць присвячено «королівському мистецтву» особливо після повалення могутньої ідеологічної радянської машини. Дослідники взялися за розробку історії російського масонства, спираючись на нову постмодерну методологічну базу. Однак, попри такий сприятливий фундамент, слід зазначити, що масонське питання Російської імперії та його вивчення досі залишається актуальним, з безліччю прогалин та недосліджених аспектів, а його хаотичне вивчення протягом століття створює хитку та неповноцінну історіографічну базу.

1. Брачев В.С., Шубин А.В. Масоны и февральская революция 1917 года / В.С. Брачев. – М.: Эксмо, 2007. – 352 с.

2. Смит Д. Работа над диким камнем: Масонский орден и русское общество в XVIII веке / Дуглас Смит / Пер. с англ. К. Осповата и Д. Хитровой. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 224 с.

3. Conybeare F. C. Russian dissenters / Frederick Cornwallis Conybeare. – London: Humphrey Milford, 1921. – 380 p.

4. Daniel J. Two Faces of Freemasonry / John Daniel. – Longview: DAY Publishing, 2007. – 638 p.

5. De Madariaga I. Catherine the Great: A Short History / Isabel de Madariaga. – London: Yale University Press, 2002. – 256 p.

6. Dillon G. F. Grand orient Freemasonry unmasked. As the Secret Power. Behind Communism / George Francis Dillon. – London: BRITONS PUBLISHING COMPANY, 1885. – 164 p.

7. Dillon G. F. The War of Anti-Christ with the Church and Christian Civilization / George Francis Dillon. – Dublin: M.H. Gill & Son, 1885. – 173 p.

8. Elkin B. Attempts to Review Freemasonry in Russia / Boris Elkin // *The Slavonic and East European Review*. – July. – 1966. – Vol. XUV, No 103. – P. 454–472.
9. Faggionato R. A Rosicrucian utopia in eighteenth-century Russia. The Masonic Circle of N. I. Novikov / Raffaella Faggionato. – Dordrecht: Published by Springer, 2005. – 276 p.
10. Friedrichs E. Freemasonry in Russia and Poland / Ernest Friedrichs. – Berne: Published by the International Office for Masonic Intercourse, 1908. – 77 p.
11. Gould R. F. A concise history of Freemasonry / Robert Freke Gould. – New York: Macoy Publishing and Masonic Supply Co., 1904. – 559 p.
12. Haimson L. The problem of social stability in urban Russia (1905–1917) / Leopold Haimson // *Slavic Review*. – 1965. – Vol. XXIV, No. 1. – P. 13–17.
13. Juri L. Architects of deception / Lina Juri. – Stockholm: Referent Publishing, 2004. – 589 p.
14. McCandless B. A library of Freemasonry / Byron McCandless. – London: The John C. Yorston publishing company, 1906. – 446 p.
15. Norton B. Russians political masonry and the February Revolution in 1917 / Barbara Norton // *International Review of Social History*. – 1988. – Vol. 28, P. 240–258.
16. Norton B. Russians Political Masonry, 1917, and historians / Barbara Norton // *Russian History*. – Spring 1984. – Vol. II, No 1. – P. 83–100.
17. Smith N. Political Freemasonry in Russia. 1906–1918 / Nathan Smith // *The Russian Review*. – 1985. – Vol. 44. – P. 157–171.
18. Smith N. The constitution of Russian political Freemasonry (1912) / Nathan Smith, Barbara Norton // *Handbuch zur Geschichte des Ostens Europas*. – 1986. – Vol. 34, No. 4. – P. 498–517.
19. Smith N. The role of Russian Freemasonry in the February Revolution / Nathan Smith // *Slavic Review*. – 1968. – Vol. XXVIII, No 4. – P. 604–608.
20. Wright D. Gould's history of Freemasonry / Dudley Wright. – New York: Charles Scribner's sons. – 1936. – 361 p.
21. Yahya H. Global Freemasonry / Harun Yahya. – Norwich: Bookwork, 2003. – 193 p.
22. Zitser E. Review of Smith, Douglas, *Working the Rough Stone: Freemasonry and Society in Eighteenth Century Russia* / Ernest A. Zitser. – H-Russia, H-Net Reviews. January, 2000. – Режим доступа: <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=3718>

МАСОНСТВО РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВВ.

Статья посвящена освещению проблемы масонства Российской империи в англоязычных историографических исследованиях конца XIX – начала XXI вв. Воплощено попытку выделить основные этапы изучения русского масонства англоязычным конклавом зарубежных исследователей. Сделаны выводы о характере и уровне исследования проблемы масонства Российской империи англоязычными учеными конца XIX – начала XXI века.

Ключевые слова: англоязычная историография, масонство, Российская империя.

FREEMASONRY PROBLEM OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE ENGLISH-LANGUAGE HISTORIOGRAPHY FROM THE LATE 19TH – EARLY 21ST CENTURIES

The article is devoted to the study of Freemasonry problem of the Russian Empire in the English-language historiography from the late 19th – early 21st centuries. The author makes an attempt to review the main stages in the study of Russian Freemasonry by the English-speaking conclave of foreign researchers. Conclusions are drawn about the nature and level of research of Freemasonry problem of the Russian Empire by English-speaking scientists of the late XIX - early XXI century.

Key words: English-speaking historiography, Freemasonry, Russian Empire.